

Газета політична, економічна і літературна “РАДА”

№ 2 (2941) 14 лютого 2002 року

□ Пам’ятник Мечникову в Парижі

□ Сергій КОМІСАРЕНКО

Травень 1986. Чорні дні для України. Весь у клопотах по організації в Києві семінар у шведських і фінських фірм, які мають унікальне устаткування для виміру радіоактивності. Незабаром, після закінчення цього семінару, мене запрошують до Франції провести семінар з існуючої проблеми. Питання імунітету людського організму в умовах радіаційного забруднення стало надзвичайно актуальним не тільки для українських учених.

І от я знову в Парижі. Всього-на-всього тиждень. Як завжди, перебуваючи за кордоном, живеш в умовах надзвичайно спресованого часу. Крім власних виступів, зустріч з колегами, обмін думками, знайомство з досягненнями в царині імунології дослідників інших країн та участь у Першому всесвітньому конгресі зі СНІДу. До речі, тоді ж мені вдалося домовитись з французами про надання дуже цінних реагентів (у нас їх не було) для проведення досліджень імунітету в людей.

В один із днів, маючи буквально вільну годину, я пішов до нового будинку, що недавно з’явився на території Інституту Пастера. Тут розташувалось відділення одного з найактуальніших і найважливіших напрямків науки - імунології. А будинок носить ім’я нашого славетного українського вченого - Мечникова. Біля нього — чудовий монумент Мечникову, на якому вибито, що це подарунок Інституту від української Академії наук України. Ось так, через десятиліття, зустрівся я з втіленням моєї своєрідної мрії, моєї давньої ідеї.

Думками повертаюсь в 1969 рік. Я щойно закінчив аспірантуру Інституту біохімії. Моїм науковим керівником був відомий український біохімік, один із патріархів вітчизняної біохімії академік Максим Федотович Гулий. Навіть зараз, маючи за плечима майже століття (у березні 2002-го йому виповниться 97!), плідно працює в науці. Його практично щодня можна побачити в інституті.

Максим Федотович мені, тоді ще молодому науковцю, своїми порадами, чулою участю допоміг зробити вибір у розмаїтті наукових проблем тодішньої біохімії. Хто я був тоді? Щойно «спечений» молодший науковий співробітник відділу біосинтезу і біологічних властивостей білка. Він – відомий учений, академік, тоді очолював ще й наукову раду з молекулярної біології. По всякому можна було поставитись до мене. Але я і по цей день безмежно вдячний йому, що обрав одну з найцікавіших і найнеобхідніших сьогодні для людства наук — імунологію.

Тепер відомо, що, незважаючи на те, що в колишньому Союзі все було «най...най...», сучасною імунологією майже ніхто не займався. Ну, якщо не враховувати єдине місце -Москву. Але ж рівень, рівень! Підручників було мало, наукових монографій також. Я ж прагнув якнайшвидше увійти в цю проблему. Прискіпливо збирав необхідну і, зрозуміло, в межах можливого доступну мені літературу, опановував тими методами, які були необхідні в моїх дослідженнях.

У цей час, у 1972 році, доля зводить мене з надзвичайно цікавою людиною – П'єром Грабаром. Так -так, той самий відомий всьому світові академік французької Академії медичних наук, винахідник імуноелектрофорезу. Але на жаль, мало хто знає, що П'єр Грабар – це Петро Миколайович Грабар, француз за паспортом, українець за походженням. Потім, коли ми з ним ближче познайомились, він з гордістю про це неодноразово говорив.

Петро Миколайович народився у Києві. До 1917 року разом з родиною жив у нашому місті. Його батько - відомий у той час голова київського суду – відзначався вродженою шляхетністю, широкою ерудицією і, що найголовніше, – непохитним почуттям справедливості. Коли російські націоналісти-чорносотенці сфабрикували «справу Бейліса», Грабар-старший вжив усіх доступних йому заходів, аби несправедливість не взяла гору. В Петербурзі шаленіли, але нічого не могли вдіяти. Адже існував закон про незмінність суддів. Тоді вони пішли іншим шляхом – обрали його до сенату. Що поробиш, треба було переїжджати до північної Пальміри. І тільки після його виїзду «справа» набрала заданих зверху обертів.

Щодо матері П'єра-Петра, то відомо мені, що вона була знаною архітекторкою. До речі, будинок, в якому мешкала сім'я, побудований за її проектом в стилі «Арт нуво» і досі стоїть по вулиці Артема, одразу за заводом.

У невеликій сім'ї Грабарів був ще один син - первісток Андрій. Пройде час, і він стане відомим у світі візантологом, і теж академіком. Але не медичної, як молодший Петро, а загальної. І теж членом Колеж де Франс. Так Франція визнала і вшанувала наших земляків. Повірте, що не так-то легко завоювати місце під сонцем серед не своїх людей, у чужій країні. «А чи багато хто з нас, хто сьогодні живе в Україні, знає про це?», – думаю інколи з гіркотою.

Але повернуся до історії Петра Миколайовича. Вищу освіту як хімік він отримав у Франції. Працював у різних місцях, а перед Другою світовою прийшов в Інститут Пастера. За короткий час зробив чимало винаходів, здобув наукове ім'я. Так сталося, що мій батько, теж учений, відвідавши в 1946 році Францію, познайомився з П. М. Грабарем і став першим радянським вченим, який потрапив до нього в лабораторію. Після того вони лише зрідка підтримували зв'язок листуванням. Минули роки, Радянський Союз почав відкриватися для іноземних вчених і навіть для своїх колишніх співвітчизників.

Мій батько, який на цей час був директором створеного ним інституту ендокринології і обміну речовин у Києві запросив Петра Миколайовича приїхати до Радянського Союзу, відвідати Інститут ендокринології, прочитати цикл лекцій. У результаті один із учнів батька - Володимир Чеботарьов, отримав запрошення попрацювати в грабаровській лабораторії в Парижі.

—Мав тоді зустріч зі славетним ученим і я. Розповів йому, чим займаюсь, які у мене завдання в імунології тощо. У відповідь почув:

—Молодий чоловіче, все це добре. Але послухайтесь моєї поради: буде змога – приїжджайте в Інститут Пастера - тільки там Ви навчитесь справжній сучасній імунології. З огляду на ваші наукові інтереси і всього почутого найкраще було б вам попрацювати в лабораторії мого учня – професора Стратіса Аврамеаса, який щойно винайшов метод імуноферментативного аналізу (зараз цей метод є найпоширенішим для діагностики вірусних захворювань, зокрема СНІДу). Чому саме у нього? Тому що ваші думки стосовно

процесів антитілоутворення в якійсь мірі співпадають.

І ось, у 1973 році, я отримав довгоочікуване запрошення до Франції. Але радіти було рано. Інститут Пастера згоден був прийняти мене в лабораторії для наукової роботи, але за умови, якщо знайдеться якесь фінансування. Вони забезпечували робочим місцем, реагентами, устаткуванням, але не грошима. Ось тобі бабусю і Юр'їв день!

Більше року тривало листування з офіційними установами по лінії Академії наук. Нарешті Москва «зводили» і знайшли для мене місце серед учених, відібраних для радянсько-французького співробітництва. Я одразу повідомив про це Інститут Пастера. А вже з лютого 1974 приступив до роботи в лабораторії професора Аврамеаса.

Інститут Пастера – це мегаінститут. Він розташувався в центрі Парижа, недалеко від залізничного вокзалу Монпарнас. Займає два квартали, є власна лікарня, має кілька відділень, кожне з яких, по суті, то окремий науково-дослідний інститут. Скажімо, є там відділення біохімії, молекулярної біології, імунології, нейробіології, вірусології, грипу, туберкульозу і т. д. І все це, ще раз кажу, в центрі Парижа, в престижному районі, в кількох хвилинах ходьби від ЮНЕСКО.

Але вернуся в стіни інституту. В той час там працювало три лауреати Нобелівської премії - тодішній директор інституту Жак Моно, Андре Львов і Франсуа Жакоб. Славу його складають не тільки власні науковці. В лабораторіях працювало й зараз працює чимало так званих стажистів - приїжджих науковців різних рівнів з-за кордону. Довелось познайомитись з багатьма ученими з США. Канаді,

Італії, Латинській Америці, Азії, Африці. Далеко не всі вони мають високий титул, але від цього не стають менш відомими в світі. В науці нема раз і назавжди подоланих вершин, як і нема абсолютних авторитетів.

В Інституті не тільки займаються експериментальною роботою. Там вчаться і навіть лікуються. Заклад цей, одне слово, багатофункціональний. Я сам відвідував у вільні часи курси Пастера з різних галузей імунології. Без цього сучасному науковцю просто не обійтись.

З Петром Миколайовичем бачився не часто. Але кожна зустріч закарбовувалась у пам'ять. Він був чудовим оповідачем. Багато розповідав про залишену не з власної волі Батьківщину. Виявляється, їхнє коріння десь аж із Закарпаття. Тривалий час батьки жили неподалік від Путивля. Потім був Київ, Петербург. І куди б не закидала доля Грабарів, вони ніколи не забували, що вони - українці. Більше того, вони цим пишалися.

Можливо, прив'язаність його до мене найбільше була продиктована відчуттям приналежності до великого нашого народу. Можливо, можливо... Тепер уже ніхто нам про це не розкаже. А тоді він з молодечим запалом розповідав історію Інституту Пастера, був добровільним гідом в чудовому Інститутському музеї, водив мене лабораторними корпусами і всюди – про людей, самовідданих і жертвних, які життя своє поклали на вівтар науки. І серед них – велич світової науки, наш співвітчизник з України – Нобелівський лауреат Ілля Мечников.

Народився Ілля Ілліч, як і інший наш славетний українець Ілля Рєпін, на Слобожанщині. Закінчив Харківський університет, тривалий час працював в Україні, зокрема в Одесі. Саме тут він заснував першу пастерівську станцію. З часом і Одеський університет, в якому він стільки років пропрацював, отримав його ім'я. Потім була Італія, звідти доля його привела до Парижа. В Пастерівському Інституті Пастера Мечников провів свою другу половину життя, став заступником директора. Там він і упокоївся.

Людина відходить у небуття, але залишається з наступними поколіннями своїми нетлінними справами. І добре, коли пам'ять про неї матеріалізується. Це потрібно не мертвим, як звикли з дитинства ми чути. А тут, на свій подив, я побачив, що слідів Мечникова в інституті практично немає, Є поховання самого Пастера, доктора Ру, а їхнього сподвижника нема! Тільки запилена урна з прахом славетного земляка самотньо стояла в бібліотеці на шафі з книжками. Оце і все?

Відверто кажучи, я був розчарований і збентежений Більше того, просто пригнічений! У душі ворухилась образа за пам'ять велетня науки і нашого співвітчизника. Хто-хто, а він такого не заслужив. Я думав: «Ну, як же так, ніякої ні меморіальної дошки, ні бюста, ні пам'ятника - нічого. І це французи, традиційно звиклі шанувати пам'ять тих людей, які поклали свою цеглину у велич Франції. Навіть тоді, коли вони не французи Хоча більших націоналістів, ніж вони, ще пошукати в світі. 1 поганого, зрештою, тут нічого нема. Може, завдяки такій любові до своєї землі французи залишилися французами. Хіба ж можна уявити собі французьке кіно, живопис, літературу, музику, економічну і військову міць

держави без цієї любові. Переконали, що ні.

Ось тоді я звернувся до посла тодішнього СРСР у Франції Степана Васильовича Червоненка. Мене прийняли. Як міг, я доводив послові, що було б дуже добре, якби ми подарували Франції Інституту Пастера пам'ятник Мечникова. Якщо не пам'ятник, то хоча б пам'ятну дошку. Це була б чудова пам'ять про нашого співвітчизника.

Червоненко наш, українець, який, між іншим, навіть тоді чудово володів рідною мовою, мене зрозумів.

—Так, це цікава ідея,—подумавши, сказав він. - Я її повністю підтримую Але зараз я вкрай зайнятий. Якщо зможете, нагадайте мені про це згодом. Ми щось зробимо.

Не так сталося, як гадалося. Незабаром мав повернутись до Києва. Минув час. Про свою ідею я не забув. Але що з того? Нікого з офіційних кіл держави тоді я майже не знав. Отож сподіватись на якийсь успіх у цій справі — марно.

Через кілька років з Парижа до Києва повернувся представник України в ЮНЕСКО Юрій Миколайович Кочубей і був призначений заступником міністра закордонних справ. Знайомий я з ним був ще з тих часів, коли перебував в Інституті Пастера. (Ю.М.Кочубей -провідний український Дипломат та вчений-арабіст. Пізніше був заступником генерального директора ЮНЕСКО, а із здобуттям Україною незалежності став першим українським послом у Парижі.)

Так от, коли я побачив, що в Міністерстві закордонних справ з'явилася добре знана мені людина, тут же виникла думка звернутися до нього з листом. Тема залишалася незмінною-пам'ятник Мечникову в Парижі. Якщо не помиляюсь, це вже був десь 1983 рік,

На той час я був уже досить відомим ученим в Україні. В Інституті біохімії обіймав посаду завідувача відділом, очолював республіканську програму з імунології. Тобто моя посада в якійсь мірі сприяло вирішенню мого задуму. Пригадую, в тому листі я переконував Юрія Миколайовича, що встановлення пам'ятника в Інституті Пастера було б красивим жестом

щодо Франції. А це, в свою чергу, працювало б на авторитет України.

Торуючи стежку до влади, я часу не гаяв. У мене давно вже була домовленість з моїм давнім приятелем (хоча за віком він був набагато старшим за мене) видатним українським скульптором Валентином Знобою щодо пам'ятника. Зустрічаючись, я багато розповідав йому про Іллю Ілліча, ділився з ним своїми думками щодо власного бачення скульптури. Все, що стосувалось життя і діяльності відомого ученого - книги його і про нього, біографії, листи, фотознімки, - я передавав Знобі. Разом ми дійшли висновку, що скульптура буде мати вигляд якоїсь колони, яку вінчатиме бюст Скульптор мусив зрозуміти душу нашого героя, і Валентин Іванович почав працювати над втіленням ідеї. Шукаючи натуру, Валентин Іванович зупинився на відомому художникові Юрії Якутовичу. Чому саме на ньому? Вже надто велика схожість була Якутовича з Мечниковим: кремезна, потужна статура, мудре обличчя, проникливий погляд, красива, як б сказав, розкішна шевелюра... І Якутович згодився позувати.

Тепер мушу сказати, що вибір і скульптора, і натури був надзвичайно вдалим.

Тим часом я не припиняв своїх заходів щодо реалізації ідеї з пам'ятником. Спирался з дирекцією Інституту Пастера, розповів, що робота над скульптурою Мечникова підходить до завершення. З Парижа повідомляли, що створено нове відділення імунології. Будинок цей вони вирішили назвати ім'ям Мечникова.

У цей час Міністерство закордонних справ УРСР повідомило про підтримку моїх клопотань. Академія наук України теж не залишилась у стороні і профінансувала виготовлення пам'ятника. Все складалось якнайкраще. Вже було виготовлено на Київській гранильній фабриці біломармуровий постамент. У художніх майстернях вилили бронзовий бюст Мечникова. Була вже сформована офіційна делегація до Парижа, яка мала в урочистій обстановці вручити дар України Франції. Місія ця покладалась на віце-президента АН України, автора скульптури і мене як автора і генератора втіленої довгожданої ідеї.

Але в останню мить спрацював прихований бюрократичний механізм. Комісаренка зі складу делегації виключили, натомість було вписано прізвище одного із тодішніх заступників Міністерства культури. Ім'я його не називаю, і не тому, що він абсолютно ніякого відношення не мав до встановлення пам'ятника Мечникову. Просто каліфам на час як тоді, так і зараз «несть числа».

Та й хіба у цьому річ? Найголовніше відбулось. У лютому 1986 року бронзовий Мечников, ще один таланти України, навіки залишився стояти в далекій Франції як символ, як нетлінний повперед нашого народу за кордоном. На постаменті написано, що це дар нашої Академії наук на відзнаку заслуг великого співвітчизника перед людством. Хіба це не найголовніше?